

УДК 94:327

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-4\(70\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-4(70)-11)

Анна СТИЧИНСЬКА

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 01033
ORCID: 0000-0002-0519-4305

Ілля ЛІННИК

студент кафедри політології філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 01033

Anna STYCHYNSKA

Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Politology of the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska St, Kyiv, Ukraine, 01033
ORCID: 0000-0002-0519-4305

Ілля ЛІННИК

Student at the Department of Politology of the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska St, Kyiv, Ukraine, 01033

НАФТОВА ІНДУСТРІЯ США ЯК ВАЖІЛЬ ВИРІШЕННЯ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

THE US OIL INDUSTRY AS A LEVER FOR SOLVING MODERN GEOPOLITICAL CONFLICTS

Стаття присвячена особливостям нафтової індустрії США як важелю вирішення сучасних геополітичних конфліктів. У статті висвітлено теоретичні засади політики США в сфері світової енергетики. Енергетична безпека в кожній державі залежить від наявності таких джерел енергії, як нафта, вугілля, природний газ, гідроенергетика та ядерна енергетика. Енергетична безпека держави – це гарантія енергетичної безпеки, яка визначає її статус безпеки, її енергетичний суверенітет. Відсутність або нестача внутрішніх джерел енергії забезпечується імпортованими поставками, але це завжди може бути порушено через різні суб'єктивні та об'єктивні фактори (підвищення ціни на енергоносії, ембарго щодо країн-експортерів, використання енергоресурсів як політичної зброї проти ворожих країн, терористичні атаки на енергетичну інфраструктуру).

Забезпечити енергетичну безпеку можна шляхом розвитку внутрішніх джерел енергії, енергозбереження, підвищення енергоефективності, пошуку альтернативних джерел енергії і, при необхідності, імпорту енергоносіїв. Країни, які подолали залежність від імпортованої енергії та розвивають внутрішні джерела енергії, перш за все, мають досвід реалізації певних аспектів енергетичної політики.

Аналіз реалізації енергетичної політики США показує, що успішному забезпеченню енергетичної безпеки сприяють такі фактори: розвиток власних джерел енергії (атомна енергетика, видобуток вугілля та сланцевого газу), які гарантують енергетичну самодостатність; розвиток передових технологій енергоефективності та енергозбереження; маніпулювання цінами на нафту; розвиток альтернативних джерел енергії відповідно до законодавчої бази (Закон «Про енергетичну політику» 2005 року та Закон «Про енергетичну незалежність та безпеку» 2007 року).

Таким чином, наведені вище факти підкреслюють важливість і актуальність дослідження нафтової галузі США як важеля для вирішення сучасних геополітичних конфліктів.

Ключові слова: нафтова індустрія, енергетична безпека, політика США, нафтовий фактор, нафтова держава, партнерство США.

The article is devoted to the peculiarities of the US oil industry as a lever for solving modern geopolitical conflicts. The article highlights the theoretical foundations of US policy in the field of global energy. Energy security in each state depends on the availability of such energy sources as oil, coal, natural gas, hydropower and nuclear power. Energy security of the state is a guarantee of energy security, which determines its security status, its energy sovereignty. The absence or shortage of domestic energy sources is ensured by import supplies, but this can always be violated due to various subjective and objective factors (increase in the price of energy carriers, embargoes against exporting countries, use of energy resources as a political weapon against enemy countries, terrorist attacks on energy infrastructure).

It is possible to ensure energy security through the development of internal energy sources, energy saving, energy efficiency improvement, the search for alternative energy sources and, if necessary, the import of energy carriers.

Countries that have overcome dependence on imported energy and are developing domestic energy sources, first of all, have experience in implementing certain aspects of energy policy.

Analysis of the implementation of the US energy policy shows that the following factors contribute to the successful provision of energy security: the development of own energy sources (nuclear power, coal and shale gas production), which guarantee energy self-sufficiency; development of advanced energy efficiency and energy saving technologies; manipulation of oil prices; development of alternative energy sources in accordance with the legislative framework (Law «On Energy Policy» of 2005 and Law «On Energy Independence and Security» of 2007).

Thus, the above facts emphasize the importance and relevance of the study of the US oil industry as a lever for solving modern geopolitical conflicts.

Key words: oil industry, energy security, US policy, oil factor, oil state, US partnership.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активно розглядаються певні галузі енергетичної політики США, зокрема розвиток ядерної енергетики та альтернативних джерел енергії, а також запровадження податкових пільг та інших пільг для виробників біопалива.

Дані фактори нафтової політики США досліджували у своїх працях такі науковці, як О. Бакай, В. Бар'яхтар, В. Вербинський, О. Волошин, Г. Максак, І. Неклюдов, Б. Патон, О. Пашечка, М. Таран, О. Шатил й інші. Вони зосереджували свою увагу на тому, щоб проаналізувати конкретні сектори енергетичної політики США.

Мета статті полягає в тому, щоб узагальнити та визначити особливості нафтової індустрії США як важеля вирішення сучасних геополітичних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні міжнародні відносини базуються на конкуренції за доступ до енергоресурсів, що зумовлює необхідність захисту національних інтересів шляхом розробки ефективної зовнішньої та внутрішньої енергетичної політики, яка включає:

– забезпечення безпеки транспортних потоків енергоносіїв та місцевої інфраструктури;

– диверсифікація енергетичних ринків;

– залучення інвестицій;

– видобуток та переробка енергоресурсів;

– розвиток національного енергетичного сектору.

Політика енергетичної безпеки США почала формуватися після нафтового ембарго 1973 року. Федеральне законодавство, яке відіграло важливу роль у реалізації цієї політики, спрямувало розвиток енергетики на пошук нових методів і видів енергопостачання. У 1974 році було прийнято нове законодавство про реорганізацію енергетики і, на відміну від Закону про атомну енергію 1954 року, цей закон відокремив розробку і виробництво ядерних матеріалів від розробки і виробництва ядерної зброї. Він відокремив регулювання безпеки мирного

використання енергії і спрямував її виробництво на енергозбереження, енергоефективність та використання альтернативних джерел [2; 7].

Наразі енергетична політика США реалізується відповідно до Закону про енергетичну політику від 2005 року та Закону про енергетичну незалежність та безпеку від 2007 року. Зокрема, Закон про енергетичну політику 2005 року також встановив кредитні гарантії для інноваційних технологій, що запобігають викидам парникових газів, вдосконалення ядерних реакторів, уловлювання та зберігання вуглецю, відновлюваних джерел енергії та розвитку біопалива.

Оригінальна назва Закону «Про енергетичну незалежність та безпеку» від 2007 року – «Закон про чисту енергію». Його цілі наступні:

– зробити Сполучені Штати більш енергетично незалежними та безпечними;

– збільшити виробництво чистого відновлюваного палива;

– підвищити ефективність продуктів, будівель і транспортних засобів;

– заощаджувати паливо для транспортних засобів;

– розвивати біопаливо і проводити дослідження для підвищення енергоефективності громадських будівель і освітлення [6].

Традиційно під енергетичною безпекою в США розуміють будь-яку безпеку, тобто захист від аварій і стихійних лих. Наприклад, Закон про енергетичну безпеку штату Канзас визначає безпеку як систему заходів, спрямованих на захист від злочинних дій, погроз і примусу щодо цивільного населення, операцій з метою впливу на державну політику або порушення роботи державних служб, масового знищення, вбивств і викрадення людей.

Серед промислово розвинених країн світу США продовжують домінувати в енергетичному секторі і значно зміцнили свої позиції. Законодавча база для енергетичного сектору в цій країні була створена ще в 1930-х роках. Це була ініціатива, оголошена Міністерством внутрішніх справ, оскільки було доцільно

координувати зусилля федеральних департаментів і відомств з метою зміцнення національної безпеки та відновлення економічної конкурентоспроможності. Економічне зростання в післявоєнний період зробило країну провідним споживачем енергії.

Згідно з визначенням Бюджетного управління Конгресу США, «енергетична незалежність» – це економічний стан, який гарантує можливість уникнути імпорту рідкого палива з «країн, пов'язаних з тероризмом, або країн, які можуть намагатися використовувати експорт нафти для впливу на міжнародні відносини». Це означає покладатися або на енергію з внутрішніх джерел, або на імпорт з країн, які не «маніпулюють умовами експорту на основі зовнішньополітичних рішень».

У жовтні 2007 року був оголошений план президента Барака Обами «Зробити Америку світовим енергетичним лідером». Він містив «рецепт» подолання глобальної зміни клімату та зменшення залежності від надмірного імпорту нафти [3; 8].

Так, програмна декларація нової президентської адміністрації Б. Обами взяла на себе кілька конкретних зобов'язань допомогти «побудувати чисте енергетичне майбутнє» та «забезпечити енергетичну безпеку» в «Новій енергетиці для Америки»:

- підвищити енергоефективність національної економіки та зосередитися на енергозбереженні;
- диверсифікація джерел постачання в енергетичному балансі для збільшення частки відновлюваної енергії;
- державна підтримка виробників та покупців транспортних засобів, що працюють на альтернативних видах палива;
- заохочення масового переходу споживачів на нові паливно-ефективні транспортні засоби;
- зменшити залежність від імпорту нафти з Близького Сходу протягом десяти років;
- інвестувати в розвідку, відкриття та розробку нафтових родовищ на суші та на шельфі;
- надати нафтогазовим компаніям можливості для розвідки нафти на територіях за межами федеральних кордонів;
- заохочувати видобуток і споживання нафти і природного газу з важкодоступних формацій тощо [5].

Сланцева революція відіграла ключову роль у трансформації енергетичного ландшафту США на початку другого терміну Обами. Успіх сланцевої революції не уникнув критики з боку прихильників «зеленої» енергетики, на яких адміністрація Обами акценту-

вала увагу у своїх перших заявах. У публічних виступах та офіційних документах Обама продовжував проголошувати переваги відновлюваної енергетики як основи «економічного відновлення» країни.

Саме «сланцева революція», а не відновлювані джерела енергії, дозволила президенту Обамі здобути перемогу на других президентських виборах. Гнучкість енергетичної політики адміністрації Обами дозволила їй перейти від підтримки «зеленої» енергетики до підтримки вуглеводнів, які адміністрація президента назвала «двигуном розвитку на найближчі десятиліття».

Вперше у світі американські нафтогазові компанії розпочали повномасштабну програму видобутку сланцевого газу та нафти зі сланцевих порід на суші. Ця програма була зумовлена не стільки економічними міркуваннями, скільки необхідністю компенсувати зниження видобутку на традиційних родовищах вуглеводнів, включаючи нафту і газ.

Невеликі незалежні нафтові компанії були першими, хто розпочав сланцеву революцію: Anadarko Petroleum, Apache, Continental Resources, Chesapeake Energy, Devon Energy, EOG Resources та Oasis Petroleum. Американські компанії змогли швидко повернути собі світове лідерство у розвідці та промисловому бурінні на нерозроблених і приватних територіях, що перебувають під юрисдикцією штатів, і видобуток вуглеводнів неухильно зростає (діаграма «Видобуток нетрадиційного газу в США»).

Завдяки високодорогому сланцевому компоненту США сьогодні домінують на світовому енергетичному ринку.

Американські аналітики виділяють дві концепції реформування енергетичної стратегії США для досягнення та утримання глобального лідерства у вуглеводневій енергетиці:

1. Доктрина «енергетичної стабільності». США зміцнюватимуть свою енергетичну безпеку, ділячись своїми успіхами у вуглеводневій енергетиці зі своїми партнерами з метою:

- сприяння видобутку нетрадиційних вуглеводнів у всьому світі;
- сприяння вільній торгівлі енергоресурсами;
- вирішення проблеми глобальної зміни клімату;

2. Принцип енергетичного важеля. Максимізувати видобуток нетрадиційних вуглеводнів у США. Експорт енергоносіїв розглядається як спосіб отримання прибутку від високих цін на вуглеводні. Водночас експорт обмежується стратегічними партнерами, такими як ЄС та Японія [1; 4].

Енергетична модель США базується на споживанні нафтопродуктів, а також природного газу, вугілля, атомної енергетики, біопалива, гідроенергетики та відновлюваних джерел енергії. Виходячи з аналізу тенденцій використання різних джерел енергії, можна сказати, що найбільший видобуток припадає на природний газ і нафтопродукти, 45% з яких становить сланцева нафта. Оскільки видобуток вугілля зменшується, роль відновлюваних джерел енергії має тенденцію до зростання. Дешевший сланцевий газ може замінити природний газ, видобуток якого в США стає дедалі дорожчим.

США стали першою країною у світі, яка отримала майже всі характеристики енергетично самодостатньої держави, оскільки нові технології допомогли нафтовому ринку зайняти світове лідерство. За останнє десятиліття залежність США від імпорту скоротилася на 60%, і зараз країна є найбільшим експортером нафтопродуктів [9].

Загалом енергетичний ринок США характеризується збільшенням споживання нафтопродуктів, природного газу та сланцевого газу відповідно до зростаючих потреб економіки. Таким чином, можна сказати, що енергетична модель США характеризується домінуванням органічних джерел енергії та зростанням частки відновлюваних джерел енергії, які поступово витісняють вугілля.

Незважаючи на те, що адміністрація Президента більше не наголошує на важливості альтернативної енергетики, цей сектор продовжує розвиватися, оскільки він є настільки привабливим і перспективним, що продовжує субсидуватися в США. Відновлювана енергетика визнана ефективним джерелом виробництва електроенергії в штатах зі сприятливими кліматичними умовами.

Пандемія Covid-19 вплинула на торгівлю, повітряний транспорт і туризм у всьому світі. Попит на бензин різко впав, як і на нафту. Ціна на еталонну нафту марки Brent впала на 70 відсотків. Найбільші виробники нафти були змушені різко скоротити видобуток, щоб підготуватися до тривалої рецесії.

Але рецесія минула швидко. Попит на нафту почав зростати, але зростання видобутку сповільнилося в усьому світі. У нафтову галузь не вистачало інвестицій, а буріння нафтових свердловин коштувало дорого.

До червня 2022 року ціна на нафту марки Brent зросла до 120 доларів за барель. Прогнози великих банків свідчили про те, що ситуація буде тільки погіршуватися. Влітку Goldman Sachs прогнозував, що ціни зростуть до 140 доларів за барель. Світ знову входить

в рецесію, споживання нафти падає, а ціни падають [6].

Попит на нафту ослаб, оскільки центральні банки підвищили ключові процентні ставки і обмежили приплив капіталу на ринок. Глобальне знецінення валют по відношенню до долара змушує країни з економікою, що розвивається, скорочувати закупівлі енергоносіїв.

США є одним з найбільших світових експортерів нафти, але це не рятує їх від зростання цін. Білий дім не може наказати американським нафтовим компаніям забезпечувати лише внутрішній ринок. Ціна еталонної нафти Brent має високу кореляцію з американською WTI.

Сполучені Штати мають важливий геополітичний інтерес у Каспійському регіоні. З 1990-х років США проводять енергетичну політику в регіоні і активно намагаються впливати на розробку каспійських енергоресурсів.

Нині енергетична політика Сполучених Штатів Каспійському регіоні включає наступне:

- розширення напрямків і способів транспортування енергоносіїв з регіону за допомогою нафтогазових проєктів (Nabucco, Баку-Тбілісі-Ерзурум та ін.);
- лобіювання Транскаспійського газопроводу;
- сприяння доступу країн ЄС до газових і нафтових родовищ у Каспійському регіоні з метою зменшення енергетичної залежності від росії;
- переорієнтація економіки та енергетичних ресурсів Каспійського регіону на Захід [5; 9].

Таким чином, сьогодні Каспійський регіон відіграє важливу роль як регіон експорту енергоносіїв та перехрестя важливих транспортних мереж. Завдяки своєму вигідному геополітичному положенню регіон становить стратегічний інтерес для багатьох великих світових гравців, включаючи російську федерацію та Сполучені Штати Америки. У зв'язку з цим Каспійський регіон є пріоритетним напрямком зовнішньої політики росії та США.

Співпраця США з країнами-членами ЄС в енергетичній сфері має як загальні тенденції, так і специфічні особливості, що виокремлюються по лінії США-ЄС. Аналіз американсько-німецького співробітництва в контексті енергетичних інтересів становить інтерес для цього дослідження. У політичному плані США розглядають Німеччину як важливого партнера ЄС і НАТО та визнають, що від

ефективності співпраці між ними залежить безпека і процвітання обох країн [3].

Коли почалося широкомасштабне вторгнення росії в Україну, США запропонували Саудівській Аравії домовитися про збільшення видобутку нафти. Це б суттєво пригнітило російську економіку і захистило європейські країни та США від інфляції та зростання цін на паливо.

У липні 2022 року Байден відвідав Саудівську Аравію і зустрівся зі спадкоємним принцом Салманом. Зустріч відбулася напередодні засідання ОПЕК (картель країн-виробників нафти), де королівство займало лідируючі позиції, і рішення ОПЕК у жовтні стало серйозним ударом для Білого дому. Замість того, щоб збільшити видобуток нафти, картель вирішив скоротити його на 2 мільйони барелів. В результаті російська економіка уникнула економічного колапсу, а ціни на чорне золото злетіли до небес. Найбільш тривожним аспектом цієї ситуації є те, що рішення ОПЕК, на якому наполягала Саудівська Аравія, було прийнято за місяць до виборів до Конгресу США [8].

І зараз відносини між двома країнами погіршуються. Угода Китаю з Іраном є тому підтвердженням. Перш за все, важливо розуміти, що Китай, Іран і Саудівська Аравія намагаються послабити позиції США на Близькому Сході. Іран виступає на боці Пекіна, який є ворогом Вашингтона. Ситуація з Саудівською Аравією складніша. Саудівська Аравія все ще імпортує американську зброю і залежить від безпеки США. Але зараз саудівські лідери показали своїм американським партнерам, що їхня зовнішня політика – це вулиця з двостороннім рухом, і що вони підтримують ідею багатопольярного світу.

Для Китаю важливо показати, що саме Китай, а не США, є головним гарантом глобальної безпеки і що саме від Китаю залежить глобальна стабільність і мир. Важливо, що Китай підтримує росію в дестабілізації Європи, створюючи ситуацію, коли Вашинг-

тон зосереджується на вирішенні проблем безпеки Європи і менше уваги приділяє Азії, створюючи хаос в Європі.

По-перше, Китай висунув ініціативу щодо припинення війни росії проти України. Цей так званий мирний план є пасткою для України і дозволяє Путіну залишатися при владі та нарощувати сили для подальшої агресії. Зараз Китай виступає в ролі мирного посередника і допомагає Саудівській Аравії та Ірану домовитися про припинення вогню.

Висновки. Аналіз досвіду США у забезпеченні енергетичної безпеки показує, що для підтримання енергетичної безпеки країни повинні дотримуватися кількох принципів: принцип диверсифікації постачання (наявність альтернативних та різноманітних джерел постачання). Диверсифікація є основним керівним принципом енергетичної безпеки по відношенню до нафти і газу; принцип стійкості як основа безпеки (наявність резервних виробничих потужностей, стратегічних запасів, резервних поставок і планів реагування на ці поставки); принцип національної інтеграції для забезпечення стабільного постачання нафти; принцип швидкого отримання критично важливої інформації.

Аналіз реалізації нафтової політики США показує, що успішному забезпеченню енергетичної безпеки сприяють такі фактори: розвиток власних джерел енергії; розвиток передових технологій енергоефективності та енергозбереження, розвиток альтернативних джерел енергії. Політика США в Каспійському регіоні спрямована на розширення комерційних можливостей для американських компаній і послаблення зв'язків між країнами регіону та росією.

Водночас енергетична політика США передбачає зменшення залежності від поставок енергоносіїв з Близького Сходу, зменшення впливу Ірану на енергетичні сектори прикаспійських країн та недопущення появи проєктів з розробки каспійських нафтових родовищ за участю росії.

Література:

1. Альтернативна енергетика США є дотаційною галуззю – експерти // *Голос Америки*. 2018. URL: <http://ukrainian.voanews.com/a/wind-power-tax/1666267.html>
2. *Американська історія та політика: науковий журнал*. № 3. Київ, 2017. 280 с.
3. Годлюк А. Аналітичні інститути та їх роль у зовнішній політиці США. URL: https://international.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-II.pdf
4. Дікарев О. Ковальова О. Енергетична дипломатія в чотирикутнику економіко-правових відносин. / О. Дікарев, О. Ковальова // *Міжнародні та політичні дослідження*. 2021. Вип. 34. URL: <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/234817/240791>
5. Ладиченко К. Детермінанти розвитку зовнішньоторговельних відносин США. URL: https://international.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-II.pdf

6. Нові тенденції в енергетичній політиці США. URL: <https://www.ntseu.net.ua/stories/296-energy-us>
7. Погорська І. Глобальне лідерство США в умовах сучасної міжнародно-системної трансформаційності. URL: https://international.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-II.pdf
8. Романко С. Як США можуть подбати про справжню енергетичну безпеку в світі. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/10/697896/>
9. Турчин Я. Енергетична дипломатія як важлива складова зовнішньої політики США. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/9/16/paragraphs/802/turchyn1.pdf>

References:

1. Alternatyvna enerhetyka SShA ye dotatsiinoiu haluzziu – eksperty [US alternative energy is a subsidized industry – experts] (2018). *Holos Ameryky*. Retrieved from <http://ukrainian.voanews.com/a/wind-power-tax/1666267.html> [in Ukrainian].
2. Amerykanska istoriia ta polityka: naukovyi zhurnal. (2017). № 3. [American history and politics: a scholarly journal, 3.] [in Ukrainian].
3. Hodliuk A. Analitychni instytuty ta yikh rol u zovnishnii politytsi SShA. [Analytical institutes and their role in US foreign policy] Retrieved from https://international.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-II.pdf [in Ukrainian].
4. Dikariiev O. & Kovalova O. (2021). Enerhetychna dyplomatiia v chotyrykutnyku ekonomiko-pravovykh vidnosyn [Energy diplomacy in the quadrangle of economic and legal relations] *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia – International and political studies*, 34. Retrieved from <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/234817/240791> [in Ukrainian].
5. Ladychenko K. Determinanty rozvytku zovnishnotorhovelnykh vidnosyn SShA [Determinants of the development of US foreign trade relations]. Retrieved from https://international.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-II.pdf [in Ukrainian].
6. Novi tendentsii v enerhetychnii politytsi SShA [New trends in US energy policy] Retrieved from <https://www.ntseu.net.ua/stories/296-energy-us> [in Ukrainian].
7. Pohorska I. Hlobalne liderstvo SShA v umovakh suchasnoi mizhnarodno-systemnoi transformatsiinosti [The global leadership of the USA in the conditions of modern international and systemic transformation] Retrieved from https://international.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-II.pdf [in Ukrainian].
8. Romanko S. Yak SShA mozhut podbaty pro spravzhniu enerhetychnu bezpeku v sviiti [How the US can ensure real energy security in the world] Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/10/697896/> [in Ukrainian].
9. Turchyn Ya. Enerhetychna dyplomatiia yak vazhlyva skladova zovnishnoi polityky SShA [Energy diplomacy as an important component of US foreign policy] Retrieved from <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/9/16/paragraphs/802/turchyn1.pdf> [in Ukrainian].